

Oud Antwerpsch
PLATEELWERK

door

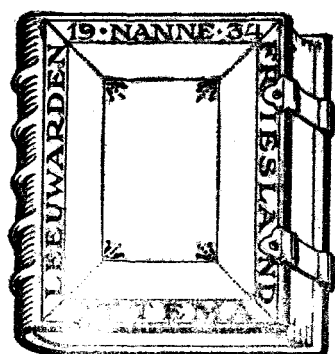
NANNE OTTEMA

Uittreksel uit het IXe Jaarboek

van

Antwerpen's Oudheidkundige Kring

1933

Oud Antwerpsch Plateelwerk

EEN nabetrachting naar aanleiding van het verspreiden van de door den Antwerpschen verzamelaar Frans Claes bijeengebrachte collectie, is zeker niet in de laatste plaats de moeite waard voorzoover het betreft zijn Antwerpsche majolica uit het midden en de tweede helft van de zestiende eeuw.

Niet dat deze afdeeling de hoofdzaak vormde van wat de heer Claes zijn leven lang heeft bijeengebracht. Integendeel de Antwerpsche majolica was maar een klein onderdeel en vormde slechts een gedeelte van de 25 als zoodanig beschreven nummers tegenover meer dan 3400 nummers van de geheele collectie, die een achttal veilingsdagen vereischten om naar alle windstreken verstrooid te kunnen worden. Waar vele dezer nummers verscheidene voorwerpen omvatten kan men gerust aannemen, dat de verzameling zooals die in zijn particulier huis en Museum «De Gulden Spoor» in de Sint Vincentiusstraat te Antwerpen opgesteld was ver over de 10.000 voorwerpen bevat moet hebben.

Het overgrootste deel daarvan was door Claes te Antwerpen direct van de oorspronkelijke eigenaren, van opgravingen en vondsten of uit de eerste hand van locale opkoopters verkregen, waarbij alles wat met oude gilden en kunstnijverheidsambachten van Antwerpen en de directe omgeving samenhang zijn belangstelling trok.

Authentieke stukken van Antwerpsche majolica zijn echter zoo zeldzaam, dat de collectie Claes te dien opzichte altijd heeft gegolden als een vindplaats van den eersten rang.

toe vrijwel geheel op zich zelf staat wil ik toch in dit verband even de aandacht vestigen op een majolica-vaas in het Schlosz Museum te Berlijn, aldaar, eenige jaren geleden althans, eveneens geëtiquetteerd als Italiaansche majolica, doch naar mijn bescheiden meening, om zijn zuivere Frans Floris stijl en zijn palet, eveneens een stuk Antwerpsche majolica. (PL. VI).

De heer Philippen wees in dit verband o.a. ook nog op de groote schotel in het Rijksmuseum te Amsterdam met de voorstelling van de Romeinsche barmhartigheid gedagteekend 1601.

Direct bij bovengenoemde tegels sluiten aan die, welke reeds in de zestiende eeuw gelegd en nog aanwezig zijn in het middel-eeuwsche kasteel The Vyne in Zuid-Engeland, terwijl ook de z.g.n. Herkenrode-tegels, afkomstig uit de Belgische abdij van dien naam hierbij aansluiten, ofschoon deze laatste door hun meer specifiek Italiaansche versiering en stijl toch meer op zich zelf staan.

Het ligt het meest voor de hand deze Herkenrode-tegels aan de allereerst — in de eerste jaren der 16^e eeuw dus — naar Antwerpen overgekomen Italiaansche majolica-bakkers toe te schrijven, mogelijk misschien aan Guido di Savino zelf.

Zeker behoort tot de groep uit het midden der zestiende eeuw ook de portrettegel uit de collectie Claes, geveild onder nummer 1343 gewoonlijk bekend als voorstellende Karel V. Ik geloof echter dat deze toeschrijving niet juist kan zijn.

Karel V was inderdaad in het midden van de zestiende eeuw nog wel de landsheer, doch hij was bij de veelal tot kettersche kringen behorende gleybackers volstrekt geen geziene persoonlijkheid. Wel doet het portret van den man met zijn uitgesproken Zuidelijk type en fel roode baard en haar niet aan een Vlaming denken. Speciaal wat het laatst genoemde kenmerk betreft is hij vrijwel identiek met den krijgsman die het zwaard trekt, geheel ter rechterzijde op het plateau van 1547.

Als wij hier niet te doen hebben met een speling, die de gleybacker alleen om der wille van de kleur-combinatie gewild heeft en wij wat deze z.g.n. Karel V tegel betreft aan het portret van een speciaal persoon willen denken, zou ik liever deze man betitelen als een Italiaansche gleybacker uit de omgeving van Guido Andries, ofschoon het natuurlijk evengoed het portret van een anderen Zuiderling kan zijn, die in Antwerpen in 1550 zeker genoeg voorkwamen.

De tegel met het alziend oog nummer 1337, het onvolledige tegelplateau nummer 1341, waarvan soortgelijke plateaux in het

WAPENSCHILD op de achterzijde
der Antwerpsche majolica-vaas.

ANTWERPSCHE (?) TEGELS
(Museum "Het Prinseschof" Leeuwarden).

ANTWERPSCHE MAJOLICA-VAAS
(Schloss Museum - Berlijn)

huis Lambert van Meerten te Delft en in ons Rijksmuseum voorkomen en tegels met in de Noordelijke Nederlanden niet voorkomende ornament-versieringen onder nummer 1342 en die ingemetseld in een schouw van de Gulden Spoor (afbeelding 94 van het Gedenkboek) zijn ontegenzeggelijk van Antwerpsch fabrikaat. Ook kan ik — vooral ook om het overheerschen van de gele kleur — er wel voor gevoelen de 4 tegels van nummer 1340 afgebeeld in het Gedenkboek op bladzijde 255 aan Antwerpen toe te schrijven.

Men moet hierbij echter niet uit het oog verliezen, dat de tegelgroep waartoe laatstgenoemde behooren en die in den handel dikwijls als parkettegels worden aangeduid ook benoorden den Moerdijk herhaaldelijk zijn gevonden en dat de voorbeelden waarnaar deze laatste zijn gemaakt beslist naar Spaansche « azulejos » verwijzen.

Wij beginnen echter met deze groep het oorspronkelijk contact met de tot Antwerpenaren geworden Italiaansche majolica-bakkers te verliezen en wij zijn reeds zoo ver in de zestiende eeuw gekomen, dat de Noord-Nederlandsche gleybackers zelfstandig voor het leeren van hunne kunst naar Spanje reisden.

Zoo dus al een deel dezer parkettegels — die zeer zeker te zijner tijd een nieuwe stijl, een nieuwe mode vormden, die waarschijnlijk tot in het begin van de zeventiende eeuw in trek was — aan Antwerpen kunnen worden toegeschreven, ben ik er van overtuigd, dat toch een zeer belangrijk deel hiervan in de Noordelijke Nederlanden is gemaakt.

In nog veel sterker mate geldt dit laatste voor de overige tegels van de collectie Claes, o.a. de nummers 1323, 1324, 1326, 1331, 1333, 1335 en 1338, dit zijn: de bekende polychrome granaat-appels, oranjeappels, en tulpen, de blauwe riddertjes, ruiters, dieren enz. enz. Zeer zeker zullen deze laatste evenals soortgelijke, die o.a. in de schoorsteen van het Vleeschhuis in Antwerpen zijn ingemetseld, in die stad gevonden zijn. De catalogus dateert ze als 16 eeuwsch, ofschoon de oudste dezer tegels nog uit het laatst van de zestiende eeuw kunnen stammen, behoort het overgrootste deel hiervan echter tot de zeventiende eeuw.

De betrekkelijk weinige exemplaren hiervan, die in de collectie Claes en in andere Antwerpsche verzamelingen voorkomen zijn echter geheel identiek aan de verscheidene tien duizenden exemplaren hiervan in Nederlandsche Openbare en particuliere verzamelingen. Al deze laatste zijn echter zonder uitzondering in de Noordelijke Nederlanden zelf verzameld.

Reeds in 1886 gaf de Duitscher P. F. Knochenhouwer een plaatwerk uit waarin deze tegels op volle grootte en in kleuren zijn afgebeeld. Aan de Noord-Nederlandsche herkomst van deze polychrome en blauwe tegels valt dan ook niet te twijfelen.

Nu weten wij alleen niet nauwkeurig te onderscheiden in welke Noord Nederlandsche stad ze precies gemaakt zijn. De vroegere directeur van het Museum van Oudheden te Rotterdam, de heer A. Hoynck van Papendrecht heeft uit de groote vondst bij den bouw van het nieuwe Raadhuis aldaar kunnen bewijzen, dat vele ervan te Rotterdam gemaakt zijn, doch het staat wel vast, dat er ook in Amsterdam, Haarlem, Delft, Utrecht, Harlingen en wellicht meer andere Noord-Nederlandsche steden van zijn gemaakt.

Die in het Museum van Oudheden te Rotterdam zullen wel hoofdzakelijk daar gemaakt zijn, die in het Museum het Princessehof te Leeuwarden (PL. VI) zijn deels van Amsterdamsche en andere Hollandsche doch deels ook van Friesche herkomst, die in de beide andere groote openbare tegelverzamelingen in Nederland t.w. in het huis Lambert van Meerten te Delft (oude collectie Schouten) en in het Rijksmuseum (collectie Isaacs) zijn ook in Holland verzameld. Voor Antwerpen waren de hier bedoelde zeventiende eeuwse tegels met hun typische Hollandsche versieringen dus zeker import. Nog steeds worden er in Nederland vele oorspronkelijk ter plaatse ingemetseld gevonden, doch ook langs de kusten van de Oostzee, in Noord Afrika, in Zuid Amerika, over bijna de geheele wereld worden ze nog gevonden als zeventiende eeuwse en achttiende eeuwse Hollandsche export.

De majolica-industrie heeft zich reeds in het begin der zeventiende eeuw zoo goed als geheel uit Antwerpen naar elders verplaatst. Heynrick Nouts is de laatste gleybacker, die in 1606 als meester in de Antwerpsche liggeren werd ingeschreven.

In de collectie Claes kwamen nog onder nummer 1328 een 4-tal tegels voor, die op zich zelf staan. Eigenlijk bestond dit nummer uit twee zeer verschillende soorten t.w. twee vrij smalle z.g.n. randtegels met een soort naar elkaar toegekeerde dolphijnen tusschen arabesk-werk, welke vrij zeker van Antwerpsch fabrikaat zijn en twee waarop een walvischachtig zeedier over twee tegels verdeeld, welke laatste beide behooren tot een groep in den handel meest aangeduid als Rotterdamsche tegels.

Inderdaad zijn verscheidene daarvan met allerlei zeemonsters, zeegoden, scheepjes en dergelijke in levendige kleuren versierd uit een Rotterdamsch antiquariaat herkomstig. Er komen echter ook een 22-tal tot één plateau vereenigd voor in het Museum het

Vleeschhuis. Om hun geheel afwijkend type en de overwegend gele kleur, die op de Noord Nederlandsche tegels steeds gemist wordt, is een Antwerpsche herkomst hiervan, naar mijn bescheiden meening, wel waarschijnlijk.

De tegel met een jachtvoorstelling verkocht onder nummer 1336 staat vrijwel geheel op zich zelf. Ik herinner mij er nergens anders exemplaren van gezien te hebben, dan een 12-tal in het Museum het Vleeschhuis (3). Voor deze ligt een Antwerpsche herkomst dus ook wel voor de hand, doch hier staat tegenover, dat op een der laatstgenoemde tegels naast een olifant een boerendeerne voorkomt geheel gekleed in de dracht der Noord-Hollandsche boerinnen uit de zeventiende eeuw. 't Is echter mogelijk dat ook deze boerinnedracht een navolging uit het Zuiden is en daar in de zestiende eeuw reeds voorkwam.

Deze veronderstelling is, naar het mij wil voorkomen, te meer waarschijnlijk omdat Noord-Nederland in de 16^e eeuw niet alleen op kunstnijverheidsgebied de invloed die van Antwerpen uitging ondervondt.

Professor G. Kloeke, thans te Leiden, heeft deze invloed ook reeds voor de Taal- en dialect-ontwikkeling in dien tijd in Noord-Nederland bewezen. Ik zelf heb ook reeds gewaagd het opkomen van het later in de Nederlandsche en speciaal in de Friesche volkskleederdracht zoo typisch geworden onder een kanten muts gedragen metalen oorijzer aan dezelfde uit Vlaanderen overgekomen mode toe te schrijven. Misschien zou een op dit gebied ervaren Belgische oudheidkundige nadere gegevens voor een dergelijke op de volksdracht inwerkende mode-invloed kunnen verschaffen.

Aansluitend bij de gewone tegels werd nog onder nummer 1345 geveild een tegel van niet minder dan 34 c.M. in het vierkant, die de heer Claes in de laatste jaren nog had verworven en die als gevelsteen uit een Antwerpsch huis afkomstig was.

Blijkbaar is de vervaardiging dier groote tegels een specialiteit der Antwerpsche plateelbakkers geweest. In het Vleeschhuis treffen wij een gevelsteen-tegel aan met het opschrift « hier heeft de

(3) Na het schrijven van dit opstel bleek mij dat enkele van deze soort tegels zich nog hebben bevonden in de van her en der bijeengebrachte en sedert o. a. op een veiling te New York weer uiteengestoven collectie Eelco Vis. Zie plaat 11 in Deel I van het hiervoor in noot 2 reeds vermelde plaatwerk « Alt Holländische Fliesen ».

Crae(n) de Vos genoot », eveneens in Gothisch opschrift. Ik houd het er voor, dat laatstgemelde tegel uit hetzelfde atelier komt waaruit die uit de collectie Claes afkomstig is, daar het Gothische opschrift van laatstgenoemde « dit is in de Olifant » naar den ouden trant op gelijke wijze op een lint is aangebracht.

Een tweede gevelsteen-tegel in het Vleeschhuis met het opschrift in Romeinsche letters « Dit is in Roy Rose Blo » is waarschijnlijk uit een ander Antwerpsch atelier afkomstig en wel uit hetzelfde waaruit ook gekomen is de tegel door den heer Philippen in het Gedenkboek genoemd met het opschrift in gelijksoortige letters « Dit is in Pense Blo ». Zoowel de roos als het viooltje worden duidelijkheidshalve op voor de oude Antwerpenaren zeer, doch voor ons minder, begrijpelijke wijze door de afkorting Blo als bloem aangeduid.

De Noord-Nederlandsche gleybackers gaven er doorgaans de voorkeur aan de gevelsteen-tegels van het gewone formaat 13 bij 13 c.M. te maken en de teekening over meerdere tegels te verdeelen, zooals onder meer het uit Rotterdam afkomstige en aldaar in het Museum bewaarde plateau uit het huis « In duysent vreezen » uit omstreeks 1594 kan bewijzen.

De tot dezelfde groep behorende beide gedenktiegels uit het refugie-huis te Groningen van de Cistercynsche abdij van Aduard uit 1547, thans bewaard in het Museum van Oudheden te Groningen worden algemeen beschouwd tot de Antwerpsche groep te behoreen.

Wat het vaatwerk betreft was zeker het belangrijkste stuk van de collectie Claes het papkommetje uit een weeshuis te Antwerpen afkomstig, gemerkt met een monogram gevormd door een huismerk en de letters M. N. met de zoo typische inwendige versiering bestaande in een vrouwebuste in Vlaamsch-Spaansche dracht uit de tweede helft van de zestiende eeuw. Vooral is dit onder nummer 1350 verkocht stuk belangrijk nu de heer Philippen ons in het Gedenkboek er op heeft gewezen, dat zich nog een 40-tal dergelijke kommetjes bevindt in het Museum der Commissie van Openbaren onderstand der stad Antwerpen als oorspronkelijk bezit uit het midden der zestiende eeuw van het Maagdenhuis aldaar. Deze laatste zijn versierd deels met drie typen van Madonnas en een aantal typen van mannen en vrouwen-busten in Vlaamsch-Spaansche kleederdracht. De Antwerpsche herkomst dezer papkommetjes staat dus wel vast, terwijl door de versiering van het inwendige ze na verwant zijn met schotels waarvan het binnenvlak versierd is met een door een stralenkrans omgeven

madonna en met tegels waarop meest in ruitvorm vrouwen- en mannenportretten in Vlaamsche-Spaansche dracht voorkomen.

Fragmenten van schotels met madonna-versiering zijn gevonden zoowel in België als in Nederland, terwijl een geheel gave schotel zelfs te Keulen voor den dag gekomen is. Van de herkomst van laatstbedoelde tegels is mij niets bekend. Dat ze, voor zoover mij bekend, uitsluitend in Nederlandsche verzamelingen voorkomen zou pleiten tegen Antwerpsche herkomst.

Indien eens een tentoonstelling van authentieke en aanverwante stukken zou kunnen worden gehouden, zou uit de vergelijking daarvan de eischen, die men aan het Antwerpsche fabrikaat kan aanleggen, scherper gedefinieerd kunnen worden. Een dergelijke tentoonstelling zou zeker het best te Antwerpen zelf kunnen worden gehouden. Ook zou het doen reproduceeren in de oorspronkelijke kleuren van de standaardwerken op dit gebied: het tegeltableau van 1547 in het Vleeschhuis en de ruim 40 papkommetjes uit het Maagdenhuis te Antwerpen voor bovengenoemde studie zeer nuttig zijn.

Naast het papkommetje zijn zeker de beide albarelli, de apothekerspotten verkocht onder nummers 1346 en 1347, zeer belangrijke stukken. Ook hiervan kan de Antwerpsche herkomst wel aangenomen worden. Ik wijs hier op de overeenkomst van deze beide hooge albarelli met de fragmenten van een kleiner exemplaar gevonden in de Jachthaven te Leeuwarden en dus uit het laatste kwart der zestiende eeuw.

Als deze te Leeuwarden gevonden fragmenten voor Antwerpsch fabrikaat gehouden moeten worden, zijn ze blijkbaar in het laatst van de zestiende eeuw door Leeuwarder kooplui aldaar geïmporteerd. Of echter de beide vlakke schotels uit de collectie Claes geveild onder nummers 1348 en 1349 wel voor Antwerpsch fabrikaat gehouden mogen worden, waag ik te betwijfelen.

De versiering doet niet alleen wat de teekening doch ook wat de kleur betreft meer aan een laat, dat wil zeggen tweede helft zestiende eeuwsch, Italiaansch product denken.

Meer overtuigend is nog de achterzijde van deze schotels, om de geelachtige glazuur, de daarin voorkomende paarsche ringen en de vorm van de achterkant, waarvan het midden geheel vlak en zonder standring is. Voor mij stempelen deze laatste technische hoedanigheden de schotels als Italiaansch werk, mogelijk reeds in de zestiende eeuw in Antwerpen geïmporteerd.

Ik geef echter bij voorbaat gaarne toe, dat ik de bewering, dat deze schotels vroeg werk kunnen zijn van een Italiaanschen majolica-bakker te Antwerpen, die, ook wat bovengenoemde voor het Noordelijke product afwijkende kenmerken betreft, nog geheel werkt in overeenstemming met zijn vaderlandsch product, niet door contrabewijzen kan ontzenuwen. Doch ook in dat geval kunnen deze schotels allermint als typisch Antwerpsch fabrikaat beschouwd worden.

Ik heb met mijn bovenstaande kritiek allermint willen afdingen op de groote waarde, die de verzameling Claes ook voor de studie van de Antwerpsche majolica heeft gehad. Door het uitschiften der vreemde elementen zullen echter de ongetwijfeld authentieke stukken dezer verzameling beter tot hun recht komen.

Leeuwarden, Mei 1934.

Nanne OTTEMA.

